

BOSNA VE HERSEK CEMİYET-İ İLMİYESİ

Salih ÖZKAN¹

Özet

Her ne kadar Tanzimat Fermanı, daha çok siyasi, sosyal, idari ve hukuki yapıda değişimi öngören bir metin olsa da, Tanzimatçılar yenileşmenin temel şartının eğitim ve yeniliklere öncülük edecek aydınları yetiştirmek gerektiğini kavramışlardır.

Tanzimatçıların bu tutumu, Tanzimat sürecini bir aydınlanma süreci olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu dönemde yenileşme davası, yukardan lütfedilen bir dava olmaktan çıkmış, aydınların savunduğu bir davaya dönüşmüştür. Aydınlar çeşitli cemiyetler kurarak toplumu aydınlatmayı kendilerine bir görev saymışlardır. 1861’de kurulan “*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*” ve 1879’da kurulan “*Cemiyet-i İlmiye*” halk eğitimi amacıyla kurulan bu türden cemiyetlerdir.

Bosna-Hersek Osmanlı Devleti’nden ayrıldıktan sonra, özellikle İstanbul’da yetişmiş, Osmanlı aydını diye tabir edebileceğimiz bir takım aydınlar, 28 Eylül 1912’de “*Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyesi*”ni kurarlar. Tıpkı Osmanlıdaki örneğinde olduğu gibi bir de “*Misbah*” adıyla dergi çıkarırlar. Bu çalışmada cemiyetin kurucuları, üyelik esasları, cemiyetin amacı, faaliyetleri tespit edilerek, Bosna ve Hersek halkının eğitimine katkısı ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Cemiyet-i İlmiye, Misbah

BOSNIA AND HERZEGOVINA CEMİYET-İ İLMİYESİ

Abstract

Even though the Tanzimat Edict was a text that stipulates change in political, social, administrative and legal structure, the supporters of Tanzimat understood that the underlying condition of modernization is to educate intellectuals who would lead the reforms.

This attitude of the Tanzimat supporters brings Tanzimat era in front of us as an enlightenment era. In this period, the modernization process was not a process being granted from above but a process supported by the intellectuals. Intellectuals saw enlightening the

¹ Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, salihozkan66@hotmail.com

society by founding societies as a duty. “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”, founded in 161 and “Cemiyet-i İlmiye”, founded in 1879, are these kinds of societies.

After the secession of Bosnia Herzegovina from the Ottoman Empire, a number of intellectuals, who were raised in Istanbul and were called Ottoman intellectuals, founded “Bosna Hersek Cemiyet-i İlmiyesi” on 28th September, 1912. They also published a magazine called “Misbah” just like their counterparts in the Ottoman Empire. In this study, the society’s contribution to the Bosnian Herzegovinian people’s education will be explained by identifying its founders, membership principles, purpose and activities.

Key Words: Bosnia Herzegovina, Cemiyet-i İlmiye, Misbah

Giriş

1463 yılında başlayan Bosna ve Hersek bölgesindeki Osmanlı hâkimiyeti, başlangıçta yalnızca güney kısımlarına münhasırdı. Ancak 1526 yılında Macar krallığının ezilmesinden sonra tam bir Türk eyaleti haline geldi. Halkın zengin ve münevver tabakası, emlak ve arazi sahiplerinin büyük bir kısmı Müslüman oldular ve eski imtiyazlarına dokunulmadığı için, İslamiyet’e gönülden bağlandılar (İA,1997:731). Hatta Müslüman Boşnaklardan çok sayıda kişi Osmanlı devlet idaresinde görev almıştır. Hristiyan unsur da inanç serbestisine sahip oldukları için uzun süre Osmanlı hakimiyetini benimsediler. Fakat XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan Balkanlardaki huzursuzluklar Bosna’yı da etkiledi. Nihayet bunun bir sonucu olarak 1875 yılında Hristiyanlara dayanan bir isyan çıktı (Ünal,1978:279). Bununla birlikte 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşmasına kadar Bosna ve Hersek Osmanlı hakimiyetinde kalmaya devam etti. Berlin Anlaşmasında Avusturya-Macaristan temsilcisi, Bosna ve Hersek’te asayişin kendilerince sağlanmasının gerektiğini ileri sürdü. Alman başbakanı Bismark da bu fikirde ısrar edince, Bosna ve Hersek’in Avusturya-Macaristan tarafından süresi belirsiz olmak üzere geçici bir süreyle, anlaşmanın 25. Maddesine dayanarak işgal edilmesi kararlaştırıldı (İA,1997:729). 5 Ekim 1908’de de Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek’i ilhak ettiğini açıkladı. Avrupa devletleri ve hatta Osmanlı Devleti de bu ilhakı onayladıklarını açıkladılar (İA,1997:733).

Çalışmamıza konu olan Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyesinin, bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra kurulmuş olduğunu görüyoruz. Aslında aynı isimle bir cemiyetin 1861 yılında Münif Paşa tarafından Osmanlı Devleti’nde de kurulduğunu biliyoruz.

Münif Paşa (1830-1910), Fuad Paşa'nın da yardımıyla 1860 (Zilkade 1277) da, padişahın iradesini de alarak *Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye* isimli bir cemiyet kurar. Cemiyetin tüzüğü ve hangi faaliyetleri yürüteceği hakkındaki bilgi, *Mecmua-ı Fünûn'un* I. sayısında yayınlanır. Cemiyetin gayeleri şu şekilde belirtilir: Kitap, telif ve tercüme edilecek. Her türlü mümkün vasıtalarla ilim ve fennin memlekette yayılması için gayret sarfedilecektir. Cemiyet, ilim ve maarife, ticaret ve sanayi'e ait *Mecmua-ı Fünûn* ismiyle bir mecmua çıkaracaktır (Akgün,1997:sayı 15). Bu cemiyet, Tanzimat döneminde Osmanlı aydınlarının gayretleri ile kurulmuş olması açısından önem taşır (Gümüşsoy,(2007):C.8 sayı 2). Batı bilim ve kültürünün aktarılması ve yaygınlaştırılması çabaları çerçevesinde Osmanlı aydınlarının kendi aralarında kurdukları ilk cemiyettir. İrade-i seniyye ile açılmış olması kuruluşun bu özelliğini bozucu bir nitelik değildir. Çünkü İrade-i seniyye yalnızca yasal bir onay olarak gözükmektedir (Doğan,(1993):s.157-174). Dolayısıyla cemiyet tamamen sivil bir kuruluştur. Devletin katkısı yalnızca cemiyete yer temini konusunda (BOA, A.}MKT.MHM. 221/33) ve cemiyetin çıkarmış olduğu *Mecmua-i Fünûn Gazetesi'nin* satışına yardımcı olunması (BOA, A.}MKT.MHM. 244/60) şeklinde olmuştur.

Bosna ve Hersek İlmîye Cemiyetinin Kuruluşu

Cemiyetin kuruluş gerekçesi olarak, *Misbah* dergisinin ilk sayısında; münferid olarak başırlamayacak birçok şeyin birlik olduğu zaman başırlabileceğini, İslam'ın da bir fikir ve maksadın başarıya ulaşması için birlikte hareket etmeyi emrettiğini belirtiyor. Bunun içinde Müslümanlara rehber olacak ve onları irşad edecek ulemanın organize olması vurgulanıyor. Bu konuda özellikle Hint ve İstanbul ulemasının yaptıkları teşkilatlanma ve faaliyetleri örnek gösteriliyor (Misbah, 1912: Nu. 1-2, s.1).

Bir de cemiyetin kuruluş tarihine dikkat çekmek gerekir. Bilindiği gibi her ne kadar Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i ilhak ettiğini açıklamışsa da, 1912 yılına -yani Balkanlardaki topraklar bütünüyle kaybedilip, Osmanlı sınırı yüzlerce kilometre uzağa taşınmaya kadar, Bosna ve Hersek ahalisi tekrar Osmanlıya katılma hayalini taşıdı. Cemiyetin bu ümidin kaybedilmesinden sonra kurulması manidardır. Bir bakıma İslam ahalinin başının çaresine bakma düşüncesinin ürünüdür.

Bosna ve Hersek uleması, mektep ve medreselerdeki eğitim ve öğretimin ıslaha muhtaç olması, dahası resmi mekteplerde verilen dini eğitimin nakıs olması gibi sebeplerle böyle bir teşkilatlanmaya kendini mecbur hissetmiştir (Misbah, 1912: Nu. 1-2, s.1).

Osmanlı kültürüyle yetişmiş olmalarından dolayı, Osmanlı aydını diye isimlendirebileceğimiz, Bosna ve Hersek ulemasından birkaç değerli bilim adamı Ocak 1912'de Saraybosna'da toplanır. “*Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyesi*” adıyla bir cemiyetin kurulmasına karar verir. Bunun için gerekli tüzüğün hazırlanması görevi toplantıda oluşturulan “*geçici kurula*” verilir. Geçici Kurul 73 maddeden oluşan tüzüğü hazırladıktan sonra gerekli mercilere onaylatır. Bundan sonra davet edilen ulema, 28 Eylül 1912'de toplanarak, *İdare Kurulu*'nu seçer ve cemiyet resmen kurulmuş olur. Cemiyetin kabul edilen tüzüğü, “*Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyesi'nin Naşir-i Efkarı*” olan *Misbah* dergisinin birinci sayısından itibaren Arap alfabesi ile hem Boşnakça hem de Türkçe olarak yayınlanır (Geçer,(2009):62).

Cemiyet'in İsmi ve Merkezi

Cemiyet Nizamnamesi'nin ilk faslının birinci maddesinde ismi ve merkezi şöyle bildirilmektedir: “Bosna ve Hersek Ulema-yı İslamiyesi, merkezi Saray'da (Saraybosna) olmak üzere “*Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyesi*” namıyla bir cemiyet teşkil eylemiştir.” (Misbah, 1912: Nu. 1-2, s.16.)

Cemiyet'in Amacı

Temelde Bosna-Hersek ulemasını birleştirmek gayesini güden cemiyetin amacını birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

-Öncelikle Bosna-Hersek ulemasını bir araya getirerek dayanışmasını sağlayıp, ulama sınıfının menfaat ve haysiyetlerini muhafaza ve ilmiyenin layık olduğu dereceye yükselmesi hususuna gayret eylemektir.

-Müslümanlar arasında gerekli olan eğitimin ve özellikle dini eğitimin yayılması,

-Dini duyguların güçlendirilmesi,

-Dini vazifelerin icrasında teşviklerde bulunulması,

-Cehalet yoluyla İslam ahali arasına giren muzır adetlerin ortadan kaldırılmasına çalışmak,

-Yeknasak ve İslam ruhuna uygun talim ve terbiyenin verilmesine gayret etmektir.

Bundan başka cemiyet, kendi üyelerinden fakir olup herhangi bir gelire sahip olamayanların yetimlerine yardım edeceği gibi, özel durumlarda bizzat üyelerine de yardım elini uzatacaktır.

Özellikle resmi ve hususi mektep muallimleri ve müderrislerin terfi ve haklarının korunması için her türlü vasıtayla çalışacaktır.

Yukarda zikredilen vazifeleri yerine getirmek için;

- 1- Cemiyetin fikirlerini neşretmek, faydalı yazılar ve nasihatleri içeren bir mecmua neşredilecektir.
- 2- Dini ve ilmi kitap ve risale basılacaktır. (Misbah, 1912: Nu. 1-2, s.16.)
- 3- İhtiyaç duyulan yerlere kabiliyetli vaizler gönderilecektir.
- 4- A- Bosna-Hersek Müslümanlarına mahsus olan “*Evkaf ve Maarif-i Muhtariyet Nizamnamesi*” gereğince teşkil edilen “*İdare Heyetleri*”nin Evkaf ve Maarif-i İslamiye hususundaki işlerini dikkatlice inceleyecek,
B- Mektep ve medrese, öğretmen ve müderris olmak üzere tayin edilecek kişilerin liyakatli olmasını arayacak,
C- Evkaf ve Maarif varidatıyla hükümet tarafından verilen ianenin birinci derecede Maarif-i Diniye-i İslamiyeye tahsis olunmasına çalışacaktır.
- 5- Zikredilen Muhtariyet Nizamnamesinin dışında kalan hususi mektep ve medaris-i İslamiyenin çoğaltılmasına gayret edilecek ve gerek bu husus ve gerekse diğer hususlarda nizamnamenin hukuk ve selahiyeti muhafaza edilecektir.
- 6- Evkaf ve Maarif İdare Heyetlerine, şer’i kaidelere ve vakfiyelere aşına ve bunları muhafaza edecek kişilerin seçilmesine gayret edecektir. (Misbah, 1912: Nu. 3-4, s.31)

Teşkilat Yapısı

Cemiyet, Cemiyet-i ilmiye olarak, hiçbir siyasi fırkaya mensup olmayacaktır. Bununla beraber Bosna-Hersek İslam ahalisi hakkında faydalı gördüğü teşebbüsleri, hangi taraftan çıktığına bakmaksızın desteklemeyi vazife bilecektir (Misbah, 1912: Nu. 1-2, s.16). Cemiyetin bu hususa azami bir dikkat gösterdiğini, siyasi fırkalara itibar etmediğini görüyoruz.

Cemiyetin Maddi Kaynakları

Cemiyetin maddi kaynakları olarak, cemiyet nizamnamesinin dördüncü maddesinde şunlar sayılmaktadır:

- 1- Azalık ücretleri

- 2- İhsanlar
- 3- Hediye ve vasiyetler
- 4- Kitap, Risale ve diğ er cemiyet namına satılan eşya varidatı (Misbah, 1912: Nu. 3-4, s.31).

Cemiyetin Üyelik Şartları

Cemiyete üyelik için herhangi bir şart bulunmamaktadır. Her Müslüman kadın ve erkek belirtilen üyelik ücretini vermek ve cemiyet nizamnamesine bağılı olmak şartıyla üye olabilirler. Bununla birlikte cemiyet üyelerinin bir takım kısımlara ve verdiği aidat nispetinde bir takım derecelere ayrıldığını görüyoruz. Cemiyetin beş türlü azası bulunmakta ve bu azalarda beş mertebeye ayrılmaktadır.

Üyelik statüsü şöyledir;

- 1- Asli üye
- 2- Yardımcı üye
- 3- Azay-ı Müessisin (Kurucu üye)
- 4- Azay-ı Muhsine (Bağışta bulunan üye)
- 5- Fahri üye

Asli ve yardımcı üyeler aşağıdaki derecelerden hangisini dilerlerse alabilirler. Bu dereceler ve ödeyecekleri aidat şöyledir;

- Birinci mertebede bulunanlar ayda 4 kron verirler,
- İkinci mertebede bulunanlar ayda 2 kron verirler,
- Üçüncü mertebede bulunanlar ayda 1 kron verirler,
- Dördüncü mertebede bulunanlar ayda 50 heler verirler,
- Beşinci mertebede bulunanlar ayda 20 heler verirler (Misbah, 1912: Nu. 3-4, s.32).

Asli üye olmak için ilim ehli olmak gerekir ki bunlar şunlardır; meclis-i ilmiye azaları, müftüler, müderrisler, hükkam-i şer'i şerifle mülazımeyn-i şer'iyye, mekteb-i ibtidai ve sıbyan mektebi muallimleri, seyyar muallimler, genel mekteplerdeki din muallimleridir. Bunlardan başka ilmiye hizmetlerinden birini ifa etmeye “*cemiyet idare heyeti*” tarafından muktedir olduğı kabul edilen kişiler de asli aza kabul edilirler (Misbah, 1912: Nu. 3-4, s.32).

Müslüman olan her şahıs defaten veya bir sene zarfında, cemiyet kasasına 300 kron vermek şartıyla kurucu üye olabilir. Yine aynı şekilde 600 kron ödeyen veya bu kıymette bir

şey hediye eden kimse Azay-ı Muhsineden (Bağışta bulunan üye) olabilir. Cemiyet-i İlmîyeye veya Bosna-Hersek Müslümanlarının dini eğitimine hizmet ve himmetlerde bulunan kimseler cemiyet heyet-i idaresinin teklifi ile fahri üye sayılırlar. Cemiyet idare heyeti, intihap olunan fahri üyelere hemen asıl ve bağışçı üyelere de ücretlerini tamamen verdiklerinde şehadetname vereceklerdir (Misbah, 1912: Nu. 3-4, s.32).

Cemiyete edilen vasiyetlerden elde edilen varidat, nizamname gereğince vasiyeti yapanın isteği doğrultusunda harcanacaktır. Şayet vasiyet sahibi herhangi bir bildirimde bulunmamışsa, o takdirde Cemiyet idare heyetinin gerekli gördüğü alanlara harcanacaktır (Misbah, 1913: Nu. 6-7, s.56).

Cemiyet Üyelerinin Hak ve Vazifeleri

Heyet-i Umumiye'nin senelik toplantısından altı ay önce kayıt olup, bu müddet zarfında üyelik ücretini tamamen yatıran asıl üye ile ilmîyeye mensup olan kişi, kurucu ve bağışçı üye olma hakkına sahiptir. Diğerleri ise merkez ve şube toplantılarında hazır bulunmak ve cemiyetin idare heyetine yazılı teklifte bulunmak hakkına sahiptirler. İdare heyeti bu gibi teklifleri münasip görürse, heyet-i umumiyeye arz eder. (Bu maddede intihap için aranan şart, henüz Cemiyet-i İlmîyenin kuruluşu için yapılan birinci toplantıda aranmaz.)

Cemiyet Üyelerinin Vazifesi:

- 1- Muntazam olarak ve her ay başında üyelik ücretini vermek,
- 2- Cemiyetin maksat ve menfaatini temin için uğraşmak,
- 3- Cemiyet Nizamnamesi ile Heyet-i Umumiye ve İdare Heyetinin kararlarına itaat etmek,
- 4- Adab-ı İslamiyeyi muhafaza etmek,
- 5- Asil azalar için, İslami açıdan örnek olmak ve ilmîye ehline yakışmayan ahvalden uzak durmak (Misbah, 1913: Nu. 6-7, s.56).

Üyelik ücreti her ay başında veriliyor. Ancak isteyen üye birkaç aylık birden verebilir. Bir aza üç ay süreyle üyelik ücretini ödemezse, kendisine idare heyeti tarafından bir ihtarname gönderilir. Buna rağmen borçlu olduğu ücreti yatırmazsa, cemiyetin azalık defterinden ismi silinir. Önceki vermiş olduğu parayı talep etme hakkına sahip değildir.

Bunun gibi kurucu ve bağışçı üyeler için de üyelik tarihinden itibaren bir sene zarfında üyelik ücretini vermeyenlere ihtarname gönderilir. Takip eden üç ay zarfında borcunu ödemezse,

kayıtları silinir. Önceden vermiş oldukları parayı isteme hakları yoktur (Misbah, 1913: Nu. 13, s.102).

Aşağıdaki sebeplerden birisi ile üyelikten ayrılabilir:

- 1- İstifa ile,
- 2- Ölüm ile,
- 3- Bosna-Hersek dışına göç etmekle,
- 4- Cemiyetten tard edilmek suretiyle (Misbah, 1913: Nu. 13, s.102).

Bir üye kendiliğinden Cemiyet-i İlmiye menfaatini ihlal ederse veya açıktan açığa cemiyet nizamnamesine muhalif harekette bulunur, alelhusus asli üye olup da şeraite aykırı hareket ederse, öyle üye cemiyetten tard olunur. Bu şekilde idare heyeti tarafından tard edilen üye, dilerse heyet-i umumiye yazılı olarak itirazda bulunabilir. Kesin olarak tard edilen üye cemiyetin gazetesinde ilan edilir (Misbah, 1913: Nu. 13, s.103).

Cemiyetin İdare Heyeti

Cemiyetin idare heyetleri , “*Merkez İdare Heyeti*” ile “*Heyet-i Umumiye*”den ibarettir. Heyet-i Umumiye cemiyete yukarıdaki üyelik şartlarını taşıyan kişilerin dahil olduğu üyelerin tümünden oluşur.

Cemiyetin işleri ile en çok meşgul olan *Merkez İdare Heyeti*’dir. Bu heyet 22 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerden 10’u Saraybosna’dan olacak ve bunlardan ikisi muallim olacaktır. Diğer 12 üye her sancaktan ikişer üye olmak üzere seçilecektir. Merkez idare heyeti üyeleri, cemiyetin Heyet-i Umumiyesi’nin açık veya gizli oyu ile seçilir.

Merkez idare heyeti üyeleri iki sene için seçilirler. Fakat Saraybosna’dan seçilen azaların yarısı iki sene daha görev yaparlar. Göreve devam edecek olan 5 aza kura ile belirlenir. Bu beş aza sonraki seçimlerde idare heyeti azalığından muaf tutulur. Onların yerine başkaları seçilir. Hulasa Heyet-i Umumiye her seçimde Saraybosna’dan olan azanın beşini bırakır, beşini yeniden seçer. Böylece Merkez İdare Heyeti için her iki senede 17 aza seçilir. Önceden seçilmiş olan azalar yeniden merkez idare heyetine seçilebilirler (Misbah, 1913: Nu. 13, s.103-104).

Cemiyet’in Faaliyetleri

Cemiyetin şüphesiz en önemli faaliyeti, Arap harfli Boşnakça ve Türkçe olmak üzere iki dilde yayın yapan *Misbah* (Lamba, Aydınlık) adında bir mecmua çıkarılmasıdır. Mecmuanın başlığında "*Misbah Ayda İki Defa Çıkar; Dinî, İlmî, Edebî Mecmua-i İslâmiyedir.*" ifadesi yer alır (Misbah 1912: Nu. 1-2, s.1). Mecmuanın iki dilde yayın yapma kararı ilk sayıda gerekçeleri ile birlikte açıklanır (Geçer 2009: 15). Buna göre: "*Misbah'ın kısm-ı a'zamını Arap hurûfuyla Boşnakça neşrediyoruz. Bu cihetle neşriyatımızı vatan haricinde olup lisanımızı bilmeyen ihvan-ı dinimiz anlamıyor. Bunun için heyet-i idare bazı mühim makaleleri, alelhusus Bosna-Hersek Müslümanlarına müteallik olup hariçteki ihvanımızın bilmesinde faide melhuz olan mevâddı (konuları) Türkçe yazacağı gibi Arapça veya Türkçe olup Bosna-Hersek Müslümanlarının teyakkuz ve intibahına (uyanışına) hizmet edecek makaleleri de tercüme edecektir.*" (Geçer, 2010: 9)

Mecmuanın ilk iki yıl (1912,1913) yayınlanmış olan sayıları çok sayfalı olup, çoğunlukla birden fazla sayının bir arada olacak şekilde çıktığını görüyoruz. Derginin sayfaları iki sütun olup, sayfa numaraları ilk sayıda 1'den başlayıp, elimizdeki bir arada yayınlanan 22-23-24'üncü sayının son sayfası 200 olarak numaralanmıştır

1913 sonlarından itibaren "*Yeni Misbah*" başlığıyla çıkan dergi, çoğu zaman yalnızca iki sayfadan ibaret olup bu kez sayfalar üç sütun olarak yayınlanmıştır.

Mecmua ismiyle özdeşleşen ve cemiyetin kuruluş amacıyla örtüşen bir yayın politikası takip etmiştir. Bosna ve Hersek Müslümanlarına ışık tutmuş ve onları cemiyetin amaçları doğrultusunda aydınlatmıştır. Dolayısıyla cemiyetin faaliyetlerini derginin yayın hayatından takip etmek mümkündür. Bu cümleden hareketle diyebiliriz ki, cemiyet faaliyetlerini daha çok Müslüman çocuklara yönelik olarak verilen örgün eğitimdeki meselelere el atmakta ve yine Müslüman halkın eğitimi konusunda yoğunlaştırmıştır. Zaten cemiyetin kurucularının ve üyelerinin eğitimi kişiler olması, faaliyet konusunda da eğitimi ön plana çıkarıyor.

Cemiyetin faaliyetlerini mecmuanın yayın hayatından şöyle tespit edebiliriz:

a. Örgün Eğitime İlişkin Faaliyetleri

Cemiyetin, Bosna-Hersek hükümetine (Misbah 1913: Nu. 6-7, s.47) ve Bosna-Hersek Evkaf ve Maarif Müdüriyetine (Misbah 1913: Nu. 14-15, s.113; Misbah 1913: Nu. 16-17, s.134)) hitaben tarih ve sayılı yazılar yazıyor olması, onun hükümet tarafından İslam ahalinin eğitimi konusunda muhatap alındığını göstermektedir. Misbah'ta yayınlanan diğer yazıların içeriklerinden de hükümet tarafından yürütülmekte olan Müslümanlara yönelik örgün eğitim

konusunda cemiyetin müdahil olduğu anlaşılmaktadır. Mecmuanın yayınlarından bu konuda şu hususlara ilişkin faaliyetleri tespit edebiliyoruz:

- Mecmuadaki “*Evkaf ve Maarif Meclis-i Kebir-i Azay-ı Kiramının Nazar-ı Dikkatine*” başlıklı yazıda; dini, milli ve ahlaki eğitimin toplum hayatındaki önemi vurgulandıktan sonra, çocuklarımıza verilecek eğitim ve öğretimin ıslahına ilişkin talepte bulunuluyor. Ancak ıslah edilmiş eğitim kurumlarının gayeyi tahakkuk ettireceği savunularak, mektepleri yaygınlaştırmak yerine ıslahına önem verilmesi isteniyor (Geçer, 2009:86). Yani eğitimde yenileşmenin önemi kavranmış olarak, nicelikten çok niteliğe önem verilmesi esas alınmalıdır deniyor ve Müslüman çocukların eğitiminde niteliğin artırılması konusunda talepte bulunuluyor.
- Bu cümleden olmak üzere mecmuanın başyazarı Salih Safvet Başıç’ın bir yazısında İlk mekteplerin ıslahı ele alınarak, öncelikle mekteplerde takip olunacak usul ve derslere yönelik bir düzenlemenin yapılması isteniyor. Sonra mektep binalarının modern eğitimi gerçekleştirecek bir yapıya kavuşturulmasına ve nihayet bu okullarda eğitim faaliyetini yürütecek olan heyetin ıslahatın ruhuna uygun olmasına dikkat edilmesi isteniyor (Geçer, 2009:123). Medreselerin ıslahını ele alan bir başka yazıda da, ata yadigârı medreselerin ihmal yüzünden harap ve bitap bir durumda olduğu vurgulanarak, bütün Müslümanların bundan sorumlu olduğu belirtilip göreve davet ediliyor (Geçer, 2009:125).
- Bosna-Hersek Reis’ül Uleması Hafız Süleyman imzasıyla yayınlanan “*Bosna-Hersek Evkaf ve Maarif Müdüriyeti Behiyyesine*” başlıklı yazıda, Müslümanlara yönelik eğitim veren medreselerin dereceleri, statüsü ve okutulan dersler yer alıyor. Buna göre o dönemde Bosna-Hersek’te iki türlü Medrese vardır. Bunlardan ilki “*Kaza Medreseleri*” olup dört yıllık eğitim yapmaktadırlar. Bu medreselerden mezun olanlar, imam, hatip, köy veya küçük kazalarda vaiz yada sıbyan mekteplerinde muallim olabiliyorlar. İkinci tür medreseler ise sekiz yıllık eğitim veren “*Sancak Medreseleri*”dir. Kaza Medreselerinin mezunları isterlerse Sancak Medreselerinin beşinci sınıfından itibaren bu medreselere devam edip tahsillerini tamamlayabilirler. Bu medreselerde Türkçe, Arapça, Boşnakça ve Almanca olmak üzere dört dil öğretilmektedir. Bu okullar leyli (gececi) ve nehari (gündüzlü) olmak üzere iki kısımdır. Yazının sonunda Sancak Medreselerinde sekiz yıl süreyle hangi derslerin okutulacağı tablo olarak verilmiştir (Misbah 1913: Nu. 14-15 s.113-114).

- Mecmuadaki bir başka yazıda, mekteplerin bir milletin dini, ahlaki ve tarihi değerleri açısından arz ettiği önem üzerinde uzun uzun durulduktan sonra, cemiyetin mektep ve medreselerin ıslahı konusunda sorumlu olduğu hatırlatılıyor. Bu konuda cemiyetin ilgili kurumlar nezdinde girişimde bulunması talep ediliyor (Misbah 1913: Nu. 12 s.92-94).
- Yine Salih Safvet Başıç imzasıyla yayınlanan “*Anlaşılalım*” başlıklı yazıda, Müslüman çocuklara yönelik eğitim veren Saraybosna’daki okulların durumuna dikkat çekilerek, Cemiyet-İ İlmiye’nin bundan rahatsızlık duyduğu ifade ediliyor. Şöyle ki; “Saraybosna’da eğitim veren ve Müslüman halka önderlik edecek naib ve kadı vekillerini yetiştiren bir okul olan “*Mekteb-i Nüvvab*”a, cemiyetin tasvip etmediği ve yanlış Kur’an tercümesi yaptığı şaibesini bulunan Hacı Osman Nuri Efendi isminde bir kişi getirilmiştir. Diğer yandan İnas (kız) mektebine Hristiyani taassubu malum olan Madam Tandariç adlı birisi müdire olarak atanmış, muallim olarak da Cizvit terbiyesi almış hanımlar görev yapmaktadır. Bu okula giden kızlarımız dini, milli ve ahlaki eğitimden mahrum yetişmektedir” denilmektedir (Geçer, 2009:94).

b. Halk Eğitime İlişkin Faaliyetleri

- Dergide “*Halkın Eğitimi*” başlığıyla yazılan bir yazıda, bütün medeni milletlerin en başta gelen meselesinin halkın eğitimi olduğu, üstelik bu konunun mukaddes bir vazife olduğu hatırlatılıyor. Genellikle vaaz ve nasihate muhtaç olan halkın, Bosna-Hersek’te ihmal edildiği, köyler şöyle dursun pek çok kasabada bile senede bir defa vaaz ve nasihat duymadığını bunun bir an önce çaresinin bulunması gerektiği belirtiliyor (Yeni Misbah, 1914: III. Sene Nu. 16, s.1).
- Mecmuanın hemen her sayısında yayınlanan makale ve yazılarla, cemiyetin bir amacının da halk eğitimi olduğu hatırlatılarak bu uğurda cemiyet ve üyeler harekete geçirilmeye çalışılıyor. Özellikle mecmuanın baş muharriri konumundaki Salih Safvet Başıç’ın, derginin her sayısında yazmış olduğu yazılarıyla bu görevi yerine getirmeye çalıştığını görüyoruz (Geçer, 2009:62).
- Halk eğitimi amacıyla kurulmuş olan cemiyet, bu konuda basın ve yayının önemini kavramıştır. İslam dünyasının da bu yolu kullanarak aydınlatılması gerektiği vurgulanarak, bu konudaki İslam dünyasındaki örneklerinin dikkate alınıp gayret sarf edilmesi öneriliyor. Bu anlamda İstanbul’daki Sebilürreşat dergisi gibi Misbah’ın da böyle bir rol üslenmesi isteniyor (Misbah, 1913: Nu. 6-7, s. 44-45). Yine Cemiyet-i İlmiyenin hemen her yerde bulunan azalarının, buldukları mahallerde çalışarak,

halkın anlayacağı bir dille dini ve ahlaki kitapların yayınlanması tavsiye ediliyor (Geçer, 2009:80).

- Halkı aydınlatma konusunda zaman zaman gaflete düşüldüğüne dikkat çekilerek, yetişmiş insanlarımızın kahve köşelerinde birbirlerine nutuk çekmek yerine köylere giderek halkın tenvir edilmesine yardımcı olunması isteniyor (Geçer, 2009:80; Yeni Misbah, 1913: Nu.3, s.1).
- Halkın dini eğitimi konusunda mecmuada zaman zaman tefsir-i şerif (Misbah, 1913: Nu. 16-17, s. 1;), Akaid (Misbah, 1913: Nu. 20-21, s.156; Misbah, 1913: Nu. 22-23-24, s. 176) ve diğer muamelata ilişkin yazılar da yayınlanıyor.

c. Diğer

Mecmuanın yayın hayatından anladığımız kadarıyla, temel sorumluluk alanı olan örgün ve halk eğitimi konularının dışında halkı bazı siyasi, sosyal ve dini konulardan haberdar etmek şeklinde bir vazife üslendiğini de görüyoruz. Mecmuanın bu yanı bir bakıma gazetecilik sorumluluğunun bir parçası gibidir. Bu türden olan bilgilendirme ve habercilik amaçlı yazıları da diğer faaliyetler başlığında veriyoruz. Bu tür faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz:

- Halk İslam dünyasında meydana gelen olaylardan haberdar edilerek, İslam dünyasının meselelerine karşı duyarlı hale getirilmeye çalışılıyor. Mesela son asırlardaki İslam Hristiyan mücadelesine dikkat çekilerek, Türkiye'nin İslam dünyası için önemi vurgulanıyor. Balkanlı devletlere karşı verdiği savaş üzerinde duruluyor. Türkiye'ye maddi ve manevi yardımların yapılması isteniyor. Hilal-i Ahmer Cemiyeti namına bağış kampanyası başlatılıyor (Misbah, 1912: Nu. 3-4-, s. 27-28). Bu cümleden olmak üzere, Trablusgarp Savaşı (1912) esnasında sadece Saraybosna'da kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti komisyonu tarafından 15000 Osmanlı lirası kadar para toplanarak, İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkezine gönderilmiştir. Buna ilave olarak Balkan Savaşı esnasında da cemiyetin gayretleriyle çeşitli komisyonlar kurulmuş ve yardımlar toplanmıştır. Bu kapsamda 25000 liradan fazla bir paranın toplanarak gönderildiği anlaşılmaktadır (Geçer, 2012:103).
- İslam dünyasında vuku bulan gelişmelerden haberler verilerek bunların hakkında yorumlar yapıp halk aydınlatılmaya çalışılıyor. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanması, onun İslamcı bir kişiliğe sahip olduğu öne çıkarılarak, İslam âlemi için hayırlı bir gelişme olarak duyuruluyor (Geçer, 2009:103). İkinci Balkan Savaşı sonrasında Edirne'nin istirdadı haberi de halka müjdeli bir gelişme olarak verildikten

sonra, Avrupa'nın Balkan Savaşları esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı tutum eleştiriliyor (Misbah, 1913: Nu. 20-21,s. 153).

- Yine İslamiyet ve Müslümanlar aleyhine ortaya çıkan gelişmelerden de haberler verilerek, bu tür gelişmelere tepkiler ortaya konuyor. Mesela Budapeşte'deki hayvanat bahçesinde cami şeklinde bir ahır yapılması ve bu olayın da Paris'te yayınlanan "*Le Matin*" gazetesinde alaycı bir şekilde haber edilmesine tepki gösteriliyor (Misbah, 1913: sene II, Nu. 3,s. 2).
- Diğer başlığında zikredebileceğimiz bir başka faaliyet de, Bosna ve Hersek'te Müslümanlar tarafından kurulmuş olan ve yetimlerin eğitimi için gayret gösteren fakat ne yazık ki o zamana kadar (Mart 1913) gelişmemiş olan "*Gayret Cemiyet-i Hayriyesi*"ne sahip çıkılması isteniyor. Zira Cemiyet-i İlmiye ile aynı gayeye hizmet ettiği ve cemiyet nizamnamesinin de Bosna ve Hersek Müslümanlarına hizmet etmeyi gaye edinen cemiyetlerle işbirliği etmeyi öngördüğü belirtiliyor (Geçer, 2009:66).
- Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin vefat haberi "*Mevt'ül Alim, Mevt'ül Alem*" başlığıyla veriliyor. Yazıda İsmail Hakkı Efendi'nin İslam dünyası açısından önemine vurgu yapıldıktan sonra, sonuçları üzerinde yorumlar yapıp, onun vefatının İslam dünyası için büyük bir kayıp olduğu belirtiliyor (Misbah, 1912: Nu. 3, s. 2). Anlaşıyor ki derginin yayın politikası içerisinde halkı bu tür gelişmelerden de haberdar etmek de var.

Sonuç

Kurum ve kuruluşların amaç, hedef ve faaliyet alanlarını devrin şartları ve toplumun ihtiyaçları belirler. Bosna ve Hersek ulemasının kurmuş olduğu *Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyesi* de kendi döneminin şartlarının ve ihtiyaçlarının bir ürünü olarak doğmuştur.

Dönemin şartlarına baktığımızda şunu görüyoruz: Bosna-Hersek, geçici kaydıyla Avusturya-Macaristan'a verilmişti. Dolayısıyla halk bir gün yeniden Osmanlıyla bütünleşeceği ümidiyle yaşamaktadır. 1908 yılında Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildiği açıklanmış ve Osmanlı da bunu kabullenmiştir. Bu halkta bir korku yaratmıştır. Ama zayıfta olsa ümit devam etmektedir. Fakat Balkan Savaşları ve ortaya çıkan yeni gelişmeler ümitleri tümüyle suya düşürmüştür. İşte böyle bir zamanda İslam ulema; dini, milli ve ahlaki değerlerini koruma refleksiyle ortaya çıkarak, bir dayanışma içgüdüsüyle teşkilatlanıyor. Cemiyetin amaç ve gayesi ile faaliyetleri bu hususu açık bir şekilde göstermektedir.

Cemiyetin kurucuları büyük ölçüde Osmanlı atmosferinde yetişmiş kimselerdir. Ya da Osmanlı kültürünün hakim olduğu kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Aradan otuz yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen böyle bir yapının olması özellikle Müslüman halkta bir gün Osmanlıya kavuşacağı inancının yaşatıldığını göstermektedir.

Cemiyetin, Osmanlının son dönemine hakim olan fikirlerden “*İslamcılık*” politikasına yakın olduğu söylenebilir. Zira cemiyetin yayın organı durumundaki “*Misbah*” dergisinin yayın politikası bunu açıkça göstermektedir. Yine Osmanlıda İslamcı yayınlarıyla bilinen *Sebil’ürreşat*’la paralel bir yayın politikasına sahip olması, İslamcı yazar olarak tanınan ve *Sebil’ürreşat*’ın başyazarı olan Mehmet Akif’in yazılarından alıntılar yapılması hatta bazen bu yazıların tamamen yayınlanması bu düşüncenin önemli göstergesidir. Belki de İslamcı politika cemiyetin içinde bulunduğu şartların ürünüdür.

Sonuç olarak cemiyetin, imkânsızlıklar içerisinde yapmış olduğu faaliyetlerle, belirlemiş olduğu amaca yeterince hizmet ettiği söylenebilir. Aradan bir asrı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Osmanlının varisi Türkiye Cumhuriyeti’ne olan bugünkü gönül bağı, onca baskı, katliam ve zorunlu göçlere rağmen bugün Bosna ve Hersek coğrafyasına karşımızda duran dini yapı bunun en güzel göstergesidir.

Kaynakça

A. Belgeler

- (BOA, A.)MKT.MHM. 221/33)
- (BOA, A.)MKT.MHM. 244/60)

B. Süreli Yayın

- Misbah, 1912-1913, Muhtelif Sayılar.
- Yeni Misbah, 1913-1914, Muhtelif Sayılar.

C. Telif Eserler

- Akgün, M. (1995)*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünunun Felsefi Açından Taşıdığı Önem*, Felsefe Dünyası, Sayı 15.
- Darkot, B. (1997) *İslam Ansiklopedisi*, “Bosna-Hersek” Maddesi, Cilt II, s. 729-235.
- Doğan, İ. (1993) “Osmanlıdaki Bilimsel Topluluklar Çevresinde Bizdeki Bilim Eğitimi Geleneği, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'na Bazı Öneriler”, **Eğitim Bilimleri I. Ulusal Kongresi Bildirileri** 11-1, Ankara, MEB Yay. s.157-174.

- Geçer, G.Osman (2009) Bosna-Hersek'te Bir Osmanlı Aydını Salih Safvet Başı, Tuzla.
- Geçer, G. Osman (2010) "Türkçenin ekilmeye Direndiđi Bir Vatan: Bosna-Hersek" III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, İzmir.
- Geçer, G. Osman (2012) "Bosna-Hersek'te Hilal-i Ahmere Maddi Yardımlar: Misbah Mecmuası Örneđi (1912-1914)" Türklük Bilimi Araştırmaları, Yıl 17, sayı 31, s. 99-110.
- Gümüşsoy, E. (2007) "Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s. 173-192.
- Ünal, T. (1978) Türk Siyasi Tarihi 1700-1958, Ankara.